

DOI: 10.5613/rzs.42.3.4

Mirjana Adamović**Žene i društvena moć**

Zagreb: Plejada, Institut za društvena istraživanja, 2011, 271 str.

Žene i društvena moć opsežno je istraživačko djelo sociologinje Mirjane Adamović koje predstavlja novinu na domaćoj sociološkoj i feminističkoj sceni.

Analizirajući kontroverziju pojma moći, autorica ne problematizira samo globalnu antifeminističku scenu i njezinu krilaticu koju papagajski ponavlja »Što, vi žene, više hoćete?« ili u pacificiranom i uspavljajućem izdanju »Feminizam je postigao sve što je trebao i mogao pa mjesta za poboljšanjem više nema«, nego i sam feministički diskurs »feminizma nakon utopije«.

Iako je podijeljena na pet dijelova, u knjizi se prepoznaju dvije velike cjeline. Prva je izrazito kompleksan i obuhvatan niz poduzetih teorijskih istraživanja teme moći (od različitih društvenih i političkih teorija moći, preko rodnihi teorija moći obilježenih po tragom za ženskim identitetom pa sve do onoga što autorica definira dosezima vanjske moći u kontekstu stvarne ženske participacije u upravljačkim elitama), dok druga predstavlja autoričinu sociološku analizu rezultata vlastitoga kvalitativnog istraživanja upravljačkih položaja žena u kulturnom sektoru Re-

publike Hrvatske. Knjiga završava zaključcima i opsežnim popisom literature od gotovo 300 jedinica.

Osnovna autoričina teza kojom ona započinje svoju teoretizaciju ženske društvene (ne)moći počiva na pretpostavci utemeljenosti androcentrične slike svijeta unutar zapadne kulture. Tijekom povijesti su pretpostavljene osobine »ženske prirode« poput pasivnosti, slabosti i podložnosti prirodnom determinizmu poslužile kao vrijednosno opravdanje onemogućavanja ne samo ženske participacije u javnim građanskim institucijama nego i ženske slobode shvaćene u mnogo širem smislu. Takva kvalifikacija upućuje na duboko problematičnu i kroz povijest raznoliku saturaciju roda kao društvenog konstrukta na koju, nažalost, nije imuna ni suvremena, na rodnihi ideologijama i stereotipima izgrađena, pozicija. Ovakvo feminističko čitanje povijesti društva i filozofije te seciranje patrijarhalne slike svijeta autorici je poslužilo kao nužan kontekst unutar kojega se upustila u sociološka razmatranja pojma moći. Njezina analiza toga pojma pokazala je iznimnu teorijsku kompleksnost problematike moći, a u svom se dosegu dotaknula osobina ljudske naravi i djelovanja, ličnosti vladara, zakona funkcioniranja društva i njegovih institucija, osobina vlasti i njezina legitimiteta te načina njezina djelovanja na promjene društvenih struktura. Autorica iznosi kritiku starijih teorija moći koje su se prebrzo iscrpljivale na

političkoj i ekonomskoj, ponajprije javnoj, sferi iz koje su žene kao akteri u kolektivnim ili revolucionarnim akcijama po definiciji ispane.

U tom su smislu analizirane ideje brojnih teoretičara/ki – Aristotela, Arendt, Arona, Wronga, Webera, Foucaulta, Giddensa, Westwood, Haugaarda, Young, Crespija itd. Pritom se Adamović kao analitičkim okvirom služi Crespijevom koncepcijom moći kao unutarnjom, vanjskom i strukturnom. Unutarnja moć je ona koja se razvija kao mudrost, praktični kapacitet i odgovornost te je lišena volje za dominacijom nad drugima. Vanjska je moć okrenuta »eksternim društvenim odnosima, u vezi je s materijalnim uvjetima i institucijskim strukturama« (str. 40) čiji su akteri vođeni »nesvjesnim ili svjesnim željama za poštivanjem i izbjegavanjem rizika i odgovornosti« (str. 40) pa u tom smislu govorimo o ideološkim, vojnim i ekonomskim formama moći. Od osobite važnosti pritom postaje koncept strukturne moći koju čini determinirajući sustav simboličko-normativne forme medijacije. Nejednakost u tom smislu ne proizlazi samo iz »prirodnih kvaliteta različitih društvenih aktera« (str. 40), nego može biti proizvedena slučajno ili namjerno kao efekt društvenog djelovanja. Uvodeći pritom pojam osobnog identiteta koji se pojavljuje u sukobu s društvenim identitetom, autorica podsjeća da pojedinci razvijaju reaktivne načine ostalih formi medijacije i osobni identitet različitih od onih atribuiranih njegovim simboličkim sustavima. Ova koncepcija svojevrsne kulture otpora

do koje dolazi u srazu osobnog i kolektivnog identiteta i u njihovu međusobnom odnosu bio je autoričin putokaz u razmatranju feminističkih teorija. Feministički pokušaj mijenjanja stečenih, pripisanih i tradicionalnih identiteta valja tumačiti upravo u tom ključu, identitetskom ključu, kao onom koji pomaže odrediti raznovrsnost (tumačenja) oblika subordiniranosti te raznolikost gledišta o (ne)moćnosti postizanja cilja – rodne ravnopravnosti.

Nadalje, Adamović svoju analizu rodni teorija moći vezuje uz feminističku potragu za identitetom, služeći se u velikoj mjeri Foucaultovim određenjem moći i načinima na koje je njegova teorija inspirirala feminističke teorije i strategije. Problematika moći duboko prožima feminizam od samih njegovih začetaka, zbog čega je autorica, osim izrazito kompleksnog uvida u rodne teorije moći, ponudila i opsežan pregled same feminističke povijesti kao društvenog pokreta i teorijsko-političko-ekonomskog kompleksa. Od početnih zahtjeva za stjecanjem građanskih prava feminizam se u svom drugom valu poglavito bavi »problemom koji nema ime«, što je za sobom povuklo i potrebu za novom društvenom teorijom i novim odgovorima na pitanje o uzrocima ženske podređenosti. Autorica pritom zaključuje da dok je »drugi val feminizma bio zahtjev za inverzijom hijerarhijskog dualizma pa se potihom stvarala nada kako će to uroditi oslobođenjem žena, postfeminističko mišljenje ispituje ideološke procese po kojima su žene i muškarci smješteni u binarne ka-

tegorije. Dualizam se zamjenjuje raznovrsnošću, a konsenzus različitošću« (str. 68). Postfeministički diskurs obuhvaća zahtjeve »marginaliziranih, dijasporičkih i postkolonijalnih subfeminizama« (str. 68) te se okreće i prema kontroverznoj temi nasilja žena nad ženama.

Također, Foucaultove ideje vezane uz kapilarnu narav moći svoje feminističko utjelovljenje nalaze u fluidnoj kategoriji rodnosti Judith Butler i Joan Wallach Scott koje dopuštaju razumijevanje moći i kroz subordinaciju ali i kroz proces postajanja subjektom te kroz odbacivanje juridičkodiskurzivnih modela moći kao posjedovanja. Unatoč tomu, također pod utjecajem Foucaulta i marksističkih teoretičarki, istražuju se nove forme patrijarhalnosti vezane uz tijelo i tržište rada pri čemu odgovor na problem suočavanja s njima autorica dodatno pojašnjava u svojoj analitici ponajprije liberalnoga, marksističkog i socijalističkog feminizma, a onda i drugih subfeminizama.

Teorijski se dio zatvara (ili otvara?) analizom suvremenih dostignuća »državnih feminizama« koja je za sobom povukla, doduše kontroverzna, ali i nužna pitanja vezana uz feminističku dobit u procesima globalizacije, prednosti i nedostatke feminističke institucionalizacije i klijentelističke perspektive kojom se ta institucionalizacija povremeno odlikuje, sporni status institucija civilnog društva koje (bez)uspješno nastoje pomiriti odrađivanje posla države s jedne strane i djelovanje u području otpora s druge, kao napokon i uz opasne veze novoosnovanih institucija i ne-

oliberalne ideologije zbog čega se može činiti da je feministička oštrica otupjela.

Novo područje Adamović otvara vraćajući se osnovnim pitanjima u čijoj se srži nalaze suvremeni problemi podjele rada, nejednake raspodjele bogatstva, dohotka i drugih materijalnih sredstava, ograničenosti u djelovanju kao i činjenici da ekonomska moć i dobra zarada za žene ne znače i jednaku moć u donošenju odluka. U tom smislu bilo da je riječ o koncepciji hegemonijske muškosti, rodnim normama ili o Bourdieuovu »negativnom simboličkom koeficijentu« utkanima u suvremeno korporativno kapitalističko klasno društvo i njegove vrijednosti, ostaje činjenicom da se ženska društvena moć uporno spotiče o stare i nove stereotipije.

U posljednjem dijelu svoje knjige autorica analizira sociološka obilježja upravljačkih položaja žena u kulturnom sektoru koristeći se u najvećoj mjeri intervjuom kao svojevrsnom feminističkoepistemologijskom metodom. Ispitanice u njezinom istraživanju bile su menadžerice nekoliko institucija kulturnog sektora u Hrvatskoj, njih 45. Pitanja koja su im postavljena bila su vezana uz njihova iskustva s patrijarhalnim praksama u poslovanju, obilježja »ženskih« menadžerskih karijera u kulturnom sektoru, funkcioniranje ključnih dimenzija njihove upravljačke moći, unutarnje i vanjske sektorske prepreke, uspjeh u postizanju ravnoteže između karijere i majčinstva s obzirom na upravljački položaj te razvijenost feminističke svijesti.

Iz zaključaka izdvajamo: većina ispitanica iskazala je svijest o važnosti

spola/roda u obavljanju upravljačkih poslova osobito u kontekstu osjećaja neravnopravnosti koja nije samo uzrokovana funkcioniranjem patrijarhalnih struktura nego, prema njihovu mišljenju, i oklijevanjem i nesigurnošću žena da preuzmu odgovornije poslove. Pritom se brojnost žena na upravljačkim položajima u kulturnom sektoru tumači u kontekstu njegova određenja kao društvenog života »izvan stvarne moći«. Žene na upravljačkim položajima u kulturi ostvaruju netipične karijere ispunjene mnoštvom prepreka, svoj posao rijetko kada izjednačuju s karijerom, određuju ga izrazito nesigurnim te s velikom dozom opreza barataju pojmom »ambicioznost« – srameći ga se, ne vezujući ga samo uz poslovni nego i uz obiteljski život. Njihova upravljačka moć nailazi na različita sektorska unutarnjeorganizacijska i vanjska ograničenja pri čemu spolno/rodni faktor nije jedno od njih. Menadžerice u načelu nemaju problem s »ljepljivim podovima« ili »staklenim stropovima«. Na to se nastavlja cijeli niz stavova vezanih uz procjenu osobina feminističkih inicijativa – od eklatantno antifeminističkih stavova, do onih s »figom u džepu« koje autorica opisuje kao »nisam feministica, ali...« pa sve do afirmativnih stavova. Paradoksalno, neke su ispitanice pokazale svojevrsnu skepsu prema ženskim postignućima u profesiji, temeljeći svoje stavove na uvjerenju o ženskoj iskonskoj kvarnosti te na kritici ženske nesolidarnosti.

Na kraju autorica iznosi niz prijedloga i sugestija vezanih uz kulturne

i rodne politike koje podrazumijevaju okretanje prema privatnom i civilnom sektoru, cjelovite institucionalne promjene, sustavnu rodnu strategiju u različitim društvenim područjima kao i promišljen državni feminizam koji bira nove smjerove osim onih okrenutih prema pravima majki i obitelji. Njezina je pozicija, od koje ne odustaje ni u jednom dijelu svoje knjige, pritom uvijek duboko kritična, nikada jednostrana ili isključiva i nikada svodiva na jednostavna rješenja. Zaključno možemo ustvrditi, pozivajući se na sukus stavova recenzenata, da knjiga *Žene i društvena moć*, osim velike autorske kompetentnosti u obavljanju zahtjevnog i kompleksnog znanstvenog zadatka, predstavlja i nezaobilazni standard u europskoj akademskoj literaturi koja promišlja pojmove roda, moći i kulture.

Ana Maskalan

Institut za društvena istraživanja u Zagrebu

DOI: 10.5613/rzs.42.3.5

Manuel Castells

Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age

Cambridge: Polity Press, 2012, 300 str.

Za razliku od onih koji su im prethodili, suvremeni društveni pokreti poka-